

סימן נא

עבודה במקום בו לא נשמרת הצניעות

שאלה:

התחלתי לעבוד בתפקיד הדרכה במוסד גדול. בין היתר מגיעות אל מקום העבודה בחורות בלבוש לא צנוע והדבר מפריע לי מאוד. האם עלי לעבור לתפקיד אחר (גם במחיר ירידה בשכר) שבו הבעייה פחות רצינית? האם עלי לדרוש מהן להגיע צנועות דבר שעלול לעורר מהומות לא קטנות? או שמא עלי להמשיך בעבודה ולהתגבר על ידי התחזקות בתורה ובלימוד מוסר.

תשובה:

הבעיה שאתה מעלה הינה לצערנו בעיה שכיחה. ודאי שהטוב ביותר היה לבקש לבוא בלבוש צנוע, אך כפי שאתה אומר הדבר אינו מעשי. כמו"כ אילו היית יכול לעבוד במקום אחר בו הבעיה אינה קיימת בלא לרדת בשכר ובלא לוותר על התחום שבו אתה מעוניין לעסוק ודאי שהדבר היה טוב, אלא שבנידון שבשאלתך גם זה בלתי אפשרי. נדון איפא, בגדרים ההלכתיים של האיסור.

כוונתו של המסתכל

על איסור ההסתכלות בנשים למדנו בגמרא במסכת עבודה זרה (דף כ ע"א) שם נאמר:

מעשה ברשב"ג שהיה על גבי מעלה בהר הבית, וראה עובדת כוכבים אחת נאה ביותר, אמר: (תהלים קד) מה רבו מעשיך ה'! ומקשה הגמרא כיצד זה הסתכל רשב"ג באותה אישה: ולאסתכלי מי שרי? מיתיבי: (דברים כג) ונשמרת מכל דבר רע – שלא יסתכל אדם באשה נאה ואפילו פנויה, באשת איש ואפי' מכווערת, ומתרצת: "קרן זוית הואי", ומבאר רש"י שם: כשפונה לימין או לשמאל ליכנס ממבוי למבוי ופוגעין זה את זה בקרן זוית דאינו רואה אותה מרחוק באה כנגדו שיעצם עיניו. מקור נוסף לאיסור ההסתכלות בנשים הוא בגמרא במסכת בבא בתרא (דף נו ע"ב): (ישעיהו ל"ג) ועוצם עיניו מראות ברע – א"ר חייא בר אבא: זה שאין מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה.

ופרש הרשב"ם שם (ד"ה לפי שאין דרכן):

שצריכות לעמוד שם יחיפות לגלות שוק לעמוד בנהר.

מפירוש הרשב"ם עולה שהאיסור הוא משום שמגלה את שוקה שהוא מהמקומות שעל האשה לכסות הנחשבים "ערוה"³, אך אין איסור בראיית המקומות שאין בגדר "ערוה". ואמנם בסוגיא במסכת עבודה זרה שהבאנו לעיל משמע שקיים איסור גם בהסתכלות גם במקומות שאינם "ערוה", אך יש לחלק בין הסתכלות בלא כוונה להנות שאסורה רק במקומות הנחשבים "ערוה", לבין הסתכלות מתוך כוונה להנות שאסורה בכל מקרה. ואמנם רשב"ג לא הסתכל מתוך כוונה להנות, אך כיון שהתפעל מיופיה עד שאמר עליה 'מה רבו מעשיך ה' נחשב הדבר כהנאה.

אכן גם במקומות הנחשבים "ערוה" האיסור הוא רק ב"הסתכלות" דהיינו הבטה ממושכת וכדו', אף שאין כוונתו להנות, אך אין איסור בראיה חולפת הנעשית שלא מתוך תשומת לב.⁴

ההבחנה בין הסתכלות מתוך כוונה, לבין הסתכלות בלא כוונה עולה גם מדברי הגמרא במסכת ברכות (דף סא ע"א):

תנו רבנן: המרצה מעות לאשה מידו לידה כדי להסתכל בה – אפילו יש בידו תורה ומעשים טובים כמשה רבינו – לא ינקה מדינה של גיהנם, שנאמר (משלי י"א) יד ליד לא ינקה רע – לא ינקה מדינה של גיהנם.

הרי שהאיסור הוא כאשר מרצה מעות מתוך כוונה להסתכל, אך אין איסור להרצות מעות כשאין כוונתו להסתכל.

כך עולה גם מפסק הרמב"ם, שבנוגע להסתכלות במקומות שאין דרכן לכסות כתב (הלכות איסורי ביאה פרק כא הלכה ב) שהאיסור הוא שכוונתו להנות: והמסתכל אפילו באצבע קטנה של אשה ונתכוון להנות כמי שנסתכל במקום התורף ואפילו לשמוע קול הערוה או לראות שיערה אסור.

ואילו הסתכלות במקומות שהם בגדר "ערוה" אסר גם כשאין כוונתו להנות (שם הלכה כא):

וכן אסור לאדם להסתכל בנשים בשעה שהן עומדות על הכביסה, אפילו להסתכל בבגדי צמר של אשה שהוא מכירה אסור, שלא יבוא לידי הרהור.

וכן הוא בשולחן ערוך (אבן העזר סימן כא):

3. ברכות כד ע"א. הכוונה למקומות הנחשבים מקומות המכוסים באשה – בית יוסף אבה"ע"ז סימן עה, ערוך השולחן סימן עה סעיף ג.

4. ע' ב"ח אורח חיים סימן עה. יד מלאכי כלל ה קעט. שו"ת שרידי אש חלק א סימן עז. שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק א סימן מ. שו"ת אגרות משה אבן העזר ח"א סימן נו. שו"ת יביע אומר חלק ו או"ח סימן יג.

ואסור להסתכל בנשים שעומדות על הכביסה... והמסתכל אפילו באצבע קטנה של אשה ונתכוין ליהנות ממנה, כאלו נסתכל בבית התורף (פי' ערוה) שלה.

כשאין אפשרות אחרת

על האיסור להסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה שואלת הגמרא במסכת בבא בתרא שם:

היכי דמי? אי דאיכא דרכא אחרייתא, רשע הוא! (רשב"ם: ואף על פי שעוצם עיניו שלא היה לו לקרב אלא להרחיק מן העבירה דקיימא לן חולין (דף מד:): הרחק מן הכיעור), אי דליכא דרכא אחרייתא, אנוס הוא! (אם מסתכל דרך הליכתו ואנוס רחמנא פטריה ולמה מזקיקו הכתוב להעצים עיניו דמדמשתבח ביה קרא שמעינן דצריך לעצום עיניו). לעולם דליכא דרכא אחרייתא, ואפי"ה מיבעי ליה למינס נפשיה. (להטות עיניו לצד אחר והיינו דמשתבח ביה קרא דאי אנוס נפשיה חסיד הוא).

מפירוש הרשב"ם עולה שכאשר ליכא דרכא אחרייתא אינו חייב מן הדין להטות עיניו לצד אחר ואם עושה כן הרי הוא בגדר חסיד.

אולם יש מהראשונים המבארים שמן הדין חייב להמנע מלהסתכל גם בדליכא דרכא אחרייתא. זוהי דעתו של היד רמה שם הכותב:

לעולם דליכא דירכא אחרינא ואפילו הכי איבעי ליה למינס נפשיה. ולסכוני בנפשיה דלא ליסתכל באורחא, כי היכי דלא ליתי לאיסתכולי (בנפשיה) [בנשים]:

וכן הוא במאירי שם הכותב:

ואפילו לא היתה שם דרך אחרת והוא מוכרח לילך על כל פנים צריך הוא לאנוס את עצמו ולהטות עצמו לצד אחר וכן כל כיוצא בזה:

לכאורה נראה היה שזוהי גם דעתם של הרמב"ם והשולחן ערוך, שהובאו לעיל, אשר אסרו באופן מוחלט להסתכל בנשים העומדות על הכביסה בלא הבחנה בין "איכא דרכא אחרייתא" לבין "ליכא דרכא אחרייתא".⁵ אולם, למעשה הביאו הפוסקים להלכה את ההבחנה בין איכא דרכא אחרייתא לבין ליכא דרכא אחרייתא.⁶

5. עפ"י צ"ל שהרמב"ם והשו"ע בארו את סוגיית הגמרא שלא כרשב"ם. שלפירוש הרשב"ם כשאייכא דרכא אחרייתא אסור לעבור שם אף אם עוצם את עיניו, ואילו לדעת הרמב"ם והשו"ע אם עוצם את עיניו מותר בין באייכא דרכא אחרייתא ובין בליכא דרכא אחרייתא – ר' שו"ת אז נדברו חלק ז סימן עה. וכן עולה מפירוש היד רמה והמאירי שם, שמה שאסרה הגמרא בדאיכא דרכא אחרייתא זהו אם מסתכל.

6. ר' ערוך השולחן אבעה"ז סימן כא סעיף א שפסק שאם יש דרך אחרת לא יעבור כלל, ואם אין דרך אחרת יעצום עיניו מלהסתכל. ור' גם בשו"ת עטרת פז להרב פנחס זביחי (חלק

מדברי היד רמה עולה שאדם מחוייב אף להסתכן בנפשו על מנת שלא יסתכל בנשים העומדות על הכביסה. פשוט, איפא, שלשיטתו חייב אדם גם להפסיד מכספו על מנת שלא להסתכל באותן נשים. מכאן שלשיטת היד רמה אין כל היתר לאדם לעבוד במקום בו הוא רואה נשים בלבוש שאינו צנוע – אף אם אינו מוצא מקום עבודה אחר. אולם, יש מהראשונים שנראה שדעתם שונה⁷:

הגמרא במסכת פסחים (דף כה ע"ב) דנה לגבי הנאה אסורה (כגון ריח של עבודה זרה) הבאה לאדם בעל כרחו:

איתמר, הנאה הבאה לו לאדם בעל כרחו. אביי אמר: מותרת, ורבה אמר: אסורה. אפשר וקא מיכוין, לא אפשר וקמיכוין – כולי עלמא לא פליגי דאסור. לא אפשר ולא מיכוין – כולי עלמא לא פליגי דשרי.

בהגדרת "לא אפשר כתבו תוספות שם (ד"ה לא אפשר):

ולא אפשר דכולי שמעתא נראה לר"י דלא אפשר כדרכו אלא בטורח גדול.

הרי שלדעת תוספות אין איסור להנות הנאה אסורה כשאינו מתכוין להנות, אם ההמנעות מההנאה כרוכה בטורח גדול.

ולשיטתם כתבו גם במסכת עבודה זרה (מח ע"ב ד"ה אי דאיכא) שאם קיימת דרך אחרת ארוכה יותר, אין זה נקרא "דרכא אחרינא":

אי דאיכא דירכא אחרינא – פי' קצר כזה דאי בעינן למימר אפי' ארוך יותר אם כן אין לדבר סוף.

ואף שמדברי תוספות בפסחים עולה שההיתר הוא רק כאשר הדרך השניה כרוכה בטורח גדול, מצאנו בראשונים שגם כאשר הדרך השניה כרוכה בטורח שאינו גדול – נחשב הדבר כ"ליכא דרכא אחרינא" וכפי שמשמע גם מתוספות במסכת עבודה זרה הנ"ל.⁸

ראשון כרך ג אהע"ז סימן ו) שהתקשה מדוע השמיט השו"ע את ההבחנה בין איכא דרכא אחרינא לליכא דרכא אחרינא אף שהרי"ף והרא"ש הביאוה בפסקיהם. ועי"ש עוד שהביא בשם הגר"ע יוסף שליט"א שאף שבשו"ת יחווה דעת (חלק ה סימן סג) הזכיר את מש"כ בשו"ת אז נדברו, אין זה מוחלט אצלו שהרמב"ם והשו"ע אינם מבחינים בין איכא דרכא אחרינא לליכא דרכא אחרינא. ועי' גם בשו"ת אגרות משה אבעה"ז חלק א סימן נו שדן בענין דרכא אחרינא, ומשמע שפוסק הבחנה זו להלכה. ורי' גם בתשובת הרדב"ז (חלק ב סימן תשע) שהבחין בין איכא דרכא אחרינא לליכא דרכא אחרינא.

7. לכאורה דברי היד רמה מוכרחים שהרי בגילוי עריות יש דין "יהרג ואל יעבור" אך ר' שו"ת אגרות משה אבן העזר ח"א סימן נו שכתב: "איסור הסתכלות הוא מצד ונשמרת שלא יבוא לידי הרהור אף במקומות שדרכן לכסות... וכיון שהוא דין הרהור מקרא דונשמרת אינם בכלל דין ג"ע שיהיה בהם דין יהרג ואל יעבור". ועי' גם בשו"ת עטרת פז שם שהאריך להוכיח שאין בזה דין "יהרג ואל יעבור".

8. עי' חידושי הריטב"א פסחים כה ע"ב ד"ה אתמר הנאה, וסוכה לה ע"א ד"ה איכא נוסחי. מהר"ם חלאווה פסחים שם, רבינו ירוחם – תולדות אדם וחווה נתיב יז חלק ה.

ואמנם הראשונים כאן התייחסו לטרחא ולא להפסד ממון, אך מסתבר שגם כאשר הדרך השניה כרוכה בהפסד ממון נחשב הדבר כ"ליכא דרכא אחרינא".⁹ ומכאן שההיתר של "לא אפשר" שייך גם כאשר מדובר באפשרות הכרוכה בהפסד ממון.

עפ"י סוגיית הגמרא שהובאה לעיל, אם מתכוין לאיסור, יהיה הדבר אסור אף בדלא אפשר. נחלקו הראשונים בשאלה מה יהיה הדין ב"פסיק רישא", דהיינו כאשר הוא אמנם אינו מתכוין אך בעל כרחו נהנה.

דעת תוספות שכל ההיתר הוא רק כאשר אין זה "פסיק רישא", דהיינו כאשר יכול לסתום את נחיריו ולא להריח את ריח העבודה זרה.¹⁰ אכן גם לשיטתם אינו מחוייב בפועל לסתום את נחיריו אלא די באפשרות לעשות זאת כדי שהדבר לא יוגדר ב"פסיק רישא".¹¹

דעת הר"ן לעומת זאת, שאפילו ב"פסיק רישא" יהיה הדבר מותר כאשר לא אפשר, שהיות שלא מתכוין לכך אין זו נחשבת הנאה האסורה.¹²

לשיטת הר"ן, איפא, כאשר מדובר ב"דליכא דרכא אחרינא" יהיה מותר לו להמצא במקום בו ודאי יהנה הנאה האסורה – ובלבד שלא יתכוין לכך. ואף לשיטת תוספות, יהיה מותר לו להמצא באותו מקום כאשר אין כוונתו להנות הנאה האסורה – אם רק קיימת אפשרות תיאורטית לעצום את עינו ולא לראות את המראה האסור.

בשו"ת תורה לשמה (סימן שצד) מסתמך על סוגיא זו במסכת פסחים בתשובתו בשאלה הדומה לנידונו:

שאלה באחד שבאה אשה לביתו מדברת עמו על איזה ענין של עסק והיא היתה אשת איש והיתה יפה מאוד ומקושטת והוא היה לו הנאה בראייתו בה אך הוא בעל כורחו צריך להביט בפניה כי מוכרח לדבר עמה ולהשיב לה תשובתה בעבור איזה ענין ועסק וכפי הענין א"א לסגור עינו ולדבר

9. עי' שו"ת עטרת פז (חלק ראשון כרך ג – אה"ע סימן ו) שהאריך להוכיח זאת. ועיי"ש עוד שהביא שיש שכתבו שאין ללמוד מהסוגיא בפסחים העוסקת בענין ריח ע"ז לאיסור עריות, אך דחה דבריהם.

10. פסחים כה ע"ב ד"ה לא אפשר, וכ"כ הרא"ש שם פרק שני סימן ב, רבינו ירוחם – תולדות אדם וחווה נתיב יז חלק ה

11. ספר באר מים חיים – הלכות לשון הרע לחפץ חיים, כלל ו אות יד. ועיי"ש שהאריך להוכיח זאת מדברי הראשונים והפוסקים, ודחה את מה שכתב בחכמת אדם (הלכות עבודה זרה כלל פד אות טז) שחייב לסתום את נחיריו. ואמנם בחלק מהדפוסים של החכמת אדם מופיעים המילים "יאטים אזנו ויעצים עינו ויסתום נחיריו" בסוגריים, ובדפוסים אחרים אינם מופיעים כלל, ויתכן א"כ שחזר בו, או ששיבוש נפל בחלק מהדפוסים, ולמעשה מודה החכמת אדם לחפץ חיים שאין צריך לסתום נחיריו.

12. ר"ן חולין דף לב ע"א מדפי הרי"ף ד"ה אביי אמר אסור.

עמה אם יש בזה איסור או לאו ועוד יש לשאול אדם ישן בחדר אחד ויש בחדר השכן שלו אשה אחת מזמרת וקולה ערב והוא נהנה ג"כ מן שמע קולה אם יש בזה איסור מאחר דק"ל קול באשה ערוה ומה גם זו קולה ערב ונהנה מן קולה או"ד יש צד היתר בזה מאחר שדבר זה ממילא בא. יורנו המורה לצדקה ושכמ"ה.

תשובה גרסינן בפסחים דף כ"ה ע"ב אתמר הנאה הבאה לאדם בעל כרחו אביי אמר מותרת רבא אמר אסורה ואיתא בגמרא שם תרי לישני בפלוגתייהו דאביי ורבא ולפ"ד הלישנא בתרא הוא היכא דלא אפשר להבדל ולא מכוין להנות לכ"ע שרי והיכא דאפשר להבדל ולא מכוין היינו פלוגתייהו דרבי יהודה ור"ש וכי פליגי אביי ורבא היכא דלא אפשר להבדל וקא מכוין להתקרב כדי ליהנות דהיינו מתכוין הוא וחביב לו הדבר ליהנות. אביי אמר מותר ורבא אמר אסור וידוע דק"ל כרבא לגבי אביי וכן ק"ל כלישנא בתרא וכן פסק הרמב"ם ז"ל בפ"ד מה' מאכלות אסורות הלכה י"ב כרב וכלישנא בתרא וכתב בכ"מ ז"ל שם דרבינו מפרש לה בכל איסורין ע"ש וא"כ השתא ה"ה הכא בנידון השאלה עיקר הדבר תלוי בזה דאם מתכוין לראות ביופיה וכן אם הוא מתכוין לשמוע קולה וחביב הדבר הזה בעיניו כי נח לו הדבר הזה שנזדמן לו ליהנות ממנו ה"ז ודאי איסורא קא עביד אך אם אינו מתכוין לזה ולא נח לו בדבר הזה שנזדמן לפניו ואדרבא הוא חפץ ורוצה שתשתוק זאת האשה המזמרת כדי שלא ישמע או שתלך זאת היפה מלפניו כדי שלא יראנה אלא שהוא בע"כ שומע ובע"כ רואה אין בזה איסור.

ודע כי עוד יש ללמוד מהתם לענין נידון השאלה כל שהוא אינו מתכוין לכך אעפ"י שאפשר לו ללכת למקום אחר ולא ישמע קולה ג"כ שרי דהא שם בגמרא ע"ב הוכיח מהך דמוכרי כסות אעפ"י שאפשר למעבד כצנועין מ"מ כי לא מכוין שרי ואעפ"י שהוא נהנה בהכרח ובזה עשה תיובתא ללישנא קמא ע"ש וא"כ השתא ה"ה בני"ד כל היכא דלא מכוין שרי אע"ג דאפשר להבדל אין מטריחין אותו מיהו בעל נפש יחמיר על עצמו היכא דאפשר להבדל ובפרט היכא דליכא טרחא דהיינו שיש לו חדר אחר פנוי באותו בית שמשם לא ישמע את הקול. והיה זה שלום ואל שדי ה' צבאות יעזור לי. כ"ד הקטן יחזקאל כחלי נר"ו.

מכאן שאם עזיבת מקום העבודה, וחיפוש מקום עבודה בו הנשים לבושות בצניעות כרוכים בטרחה או בהפסד ממון, וכל שכן כאשר קיים ספק אם כלל ניתן למצוא מקום עבודה כזה, אין צורך לעזוב את מקום העבודה, ומותר להמשיך לעבוד באותו מקום עבודה, ובלבד שידוע בעצמו שיכול להשמר שלא לבוא לידי הרהורים אסורים.

וכן פסק ר' משה פיינשטיין, המאריך בשו"ת אגרות משה (חלק אה"ע א סימן נו) בברור הגדרים ההלכתיים של איסור ההסתכלות בנשים שאינן צנועות, וכותב בין השאר כך:

ולכן צריך לומר דכיון דהאיסור הוא רק משום חשש שיבוא לידי הרהור רשאי לסמוך על עצמו שיסיח דעתו מהן ולא יהרהר מחמת שיתכל בהן כשיש לו צורך ללכת שם לצרכי פרנסתו וכדומה ואינו מחוייב לחשוש ע"ז ביותר ולהפסיד ממונו ולמנוע משאר צרכיו, ורק כשאין לו צורך לעבור כאן כגון באיכא דרכא אחריתא וה"ה כשאין לו צורך לילך שם דהולך רק לטייל שאף בליכא דרכא אחריתא הוא אסור לסמוך על עצמו שיסיח דעתו דהא זהו האיסור ונשמרת שלא יסמוך על עצמו לומר שלא יהרהר אבל במקום צורך רשאי לסמוך שלא יהרהר... עכ"פ חזינן שאף בשביל הפסד ממון ושאר צרכים שצריך לעשות רשאי לילך למקום שמגלות השוק והזרועות שהם מקומות שדרכן לכסות אף שיהיה מוכרח להסתכל, ואף כשלא יוכל לעצום עיניו אף לבעלי נפש, וכשיכול לעצום עיניו מדינא אינו מחוייב כיון שהוא דבר קשה לפניו ורק ממדת חסידות יש לו למינס נפשו ולעצום עיניו...

ולכן צ"ע לדינא במי שלא בטוח שלא יבא להרהר. אבל במי שסובר שיותר נוטה שלא יבוא בזה לידי הרהור מותר לילך לפרנסתו ולשאר צרכיו בליכא דרכא אחריתא במקום שיושבות הנשים מגולות בשרן שדרכן לכסות.

וכן פסק בשו"ת עטרת פז (חלק ראשון כרך ג – אה"ע סימן ו):

בהא נחתין ובהא סלקינן: סוחר זה שיש לפניו שני שווקים לקנות סחורתו שוק גדול שמראות אסורות מצויות שם מאד, ושוק קטן שמראות אסורות מצויות בו פחות, בהיות ובשוק הגדול יכול להשיג הסחורה במחיר זול יותר מהשוק הקטן הוי כליכא דרכא אחריתא, ובפרט אם הבדלי המחירים הם באופן משמעותי, ולכן מותר לו לרכוש את סחורתו מהשוק הגדול, אע"פ שבשוק הקטן המראות האסורות מועטים. וזאת כאמור באופן ששומר עצמו בכל מידת האפשר ועוצם עיניו מראות ברע.

ולא אמנע מלהזכיר את דברי רבינו הגר"א (בס' כתר ראש) שמתבאר מדבריו שם, כי מי שנוהר ביותר בשמירת העינים, כשיוצא לחוץ קשה לו שיעמוד בנסיון אם אינו מתפלל על כך. ע"ש. ולכן בודאי ראוי להקדים תפילה ליציאה קודם יציאתו לשוק.

לכל האמור יש לצרף סברא נוספות להיתר כאשר מדובר בראיית נשים שאינן

צנועות תוך כדי העבודה עצמה, שהיות שאדם טרוד בעבודתו, אינו פנוי להרהר הירהורים אסורים.¹³

סיכום

יש להשתדל שלא להסתכל בנשים הלבושות בלבוש שאינו צנוע, בין במקום העבודה ובין בכל מקום אחר. לכן, אם ניתן, יש לבקש מן הנשים שתבאנה לעבודה בלבוש צנוע.

במציאות ימינו קשה מאוד למצוא מקום עבודה שבו אין נתקלים בנשים הלבושות בלבוש שאינו צנוע.

לכן, אדם שאינו מוצא מקום עבודה המתאים לכישוריו ולהשכלתו, אלא רק מקום בו מצויות נשים שאינן לבושות בצניעות, רשאי לעבוד במקום עבודה זה, ובלבד שהוא מניח שיוכל לעבוד שם בלא להגיע לידי הרהורים אסורים. מי שמכיר בעצמו שהעבודה במקום עבודה מסויים תביא אותו להרהורים אסורים – אסור לו לעבוד באותו מקום.

ראוי להתחזק בלימוד תורה ובתפילה לקב"ה להצלה מהרהורים אסורים.

13. גמרא בבא מציעא דף צא עמוד א